

עוד בענין "חולה שיצרו תוקפו"

לכבוד העורך,

ברצוני להגיב על מאמרו של הרב נפתלי בר אילן בענין "חולה שיצרו תוקפו"¹.

בתשובתו מניח הרב המשיב, בגלל חוות הדעת הפסיכיאטרית, שהטיפול הטוב ביותר הוא התרת האיסור, שמעיק ומציק על רגשותיו ומצפונו של החולה.

נראה שבשאלה הלכתית יש לגשת בזהירות לחוות דעת פסיכיאטרית, ובשום אופן אין להשוותה לחוות דעת של רופא, מן הטעם דלהלן:

לרפואה הפיזית בסיס מדעי אובייקטיבי המבוסס על נתונים שנתקבלו ממחקר העונה לדרישות המדע. בתחום רפואת הנפש מועט סוג זה של נתונים, אם קיים בכלל. ולכן, ובהכרח, מושפעת חוות הדעת של הפסיכיאטר ישירות מאישיותו, רקעו התרבותי והתבתי, ומערכת הערכים והחינוך שלו.

אין ההלכה מתיחסת לחוות דעת זו כאל נתונים אובייקטיביים שאינם שנויים במחלוקת ולכן לא תתחשב בהם כגורמים המחייבים את ההלכה.

עד היום לא הצליחה הפסיכיאטריה להוכיח את היחס הקבוע בין סיבה ותוצאה ולהשליט סדר בתופעות ההתנהגות על פי קריטריון מקובל על הכל. במקרה הנדון לא ברור למשל אם הצורך בהז"ל הוא סיבה. תפיסת ההלכה תהיה נוטה להניח שצורך זה הוא תוצאה ולא סיבה, כפי שנסביר בהמשך.

בעיות אלו ואחרות הביאו פסיכיאטרים ומטפלים רבים, לגישה זהירה מאד, בנוגע לחוות דעת פסיכיאטריות.

מסקנות דומות, אם כי מזוית שונה במקצת, נמצא גם בספרם של אורי אבירם ודן שניט,² בפרק העוסק ב"אישפוז כפוי של חולים העלולים לסכן את עצמם או את זולתם", (עמ' 79).

ולהבדיל, בשו"ת תת"ס (אבה"ע חלק ב, סי' ב) מוזהר הדיין הדין בהלכות "שוטה" לכל יסמוך על תיאורים שניתנו לו מכל גורם שהוא, אלא עליו לדרון רק ע"פ מראה עיניו ולהתרשם התרשמות ישירה מן האדם שעל שפיותו התעורר הספק.

1. לעיל עמ' 177-184.

2. טיפול פסיכיאטרי חרויות הפרט בהוצאת זמורה ביתן מודן, תל אביב 1981.

לגופו של ענין:

במאמר הנדון ציין כבר הפסיכיאטר, שהצעיר שלפניו יודע היטב שמדובר באיסור חמור. גם אם נניח שמדובר בפיקו"נ או בספק פיקו"נ, ומסיבה זו נתיר למטופל לעבור את העבירה, הרי במוחו של "החוטא" תנקר תמיד המחשבה, מלווה בתחושת אשם, שהוא עובר על איסור חמור בעקרון, איסור שהותר לו רק בגלל הסכנה והדבר נועד להצלתו מסכנה.

מחשבה זו לכשעצמה יש בה בעיה קשה ופרדוקס פסיכולוגי, משום שהתרת האיסור, לצורך הקלת הלחץ ושמירת האיזון הנפשי, יש בה כדי להשרות על המטופל אוירה של מסכנות וחריגות, ועלולה לטעת בו תחושה שאכן אין למצוקותיו מזור, עד כדי כך שהוא מוגדר כחולה שיש בו פיקו"נ, או במקרה "הטוב" — שוטה. בתחושה זו אין משום עידוד גם לאדם יציב ובריא, ובודאי לא לאדם שמצבו הנפשי רעוע בלאו הכי.

קשה להבין את ההגיון האומר שעם התרת האיסור ייפסקו רגשות האשמה והחרטה הנאים כתוצאה ממצוקת החולה, שכן אם לא יושלכו על איסור זה, הרי יושלכו על ענין אחר שיש בו כדי לענות הנפש.

מתוך הכרה מקרוב של צעירים הסובלים מרגשות אשם שמקורם באמונתם הדתית, מתברר שקשה לשחררם מרגשות האשם אך ורק ע"י העברת נושא האיסור. בדרך כלל מועתקים רגשות האשם אל איסור אחר.

מוצעת כאן גישה טיפולית שונה:

גישה זו רואה במעשה העבירה והעיסוק בה סימפטום ולא סיבה למצוקה, הנגרמת בגלל שליטה מוגבלת של החולה ברגשותיו. הנובע ממנה הוא הרגשה של חוסר יכולת לממש את אישיותו, בדרך יצירתית כל שהיא. נוצר אז מעגל של חוסר שליטה, שבו החולה נדחף בגלל מחלתו אל תסביכו, וכל עיסוקו הוא כיצד להשתחרר מהם. בכך נמנעת ממנו היכולת לממש את אישיותו, ותזרזר חלילה.

אי היכולת לממש את כשרונותיו בדרך אישית, יצירתית, היא הסיבה למצוקה. כל עוד לא הגיע האדם לביטוי יצירתי של כשרונותיו, לא יצליח "טיוח" הסימפטום. לכן אין בהצעת היתר לעבור על איסורים במערכת האמונה של החולה כל תועלת, אלא נזק.

על כן, על המטפל להתרכז במציאת אתגר (רוחני-דתי, עד כמה שהדבר אפשרי) אשר בו יוכל גם החולה למצוא את דרכו, וזאת ע"י בדיקת כישוריו ותכונותיו והתאמת הדרך לאישיותו, תוך מעקב מתמיד של המטפל אחר התקדמותו והתאקלמות החולה בדרכו החדשה.

כמו"כ יש ליצור חברה ידידותית ומדרבנת שתעודד ותמריץ את החולה להתייחס ברצינות לאתגרים החיוביים העומדים לפניו (ולנסרל חברה ביקורתית

מסביבתו). יש לדאוג לכך שהחולה יהיה עסוק דיו ב"עשה טוב" וממילא גדול הסיכוי שבמשך הזמן הוא גם "יסור מרע". מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך, ואין כל תועלת לטפל בחושך.

ולעצתו של הרב מונק ז"ל: בהשוואת איסור הז"ל לאיסור לשון הרע יש אמנם נטילת מקצת מן העוקץ, אבל עדיין קיימת ההרגשה (במודע או בתת מודע) שבעריות עסקינן. נוסף לכך מוזר הדבר, ומדוע על המחנך לצייר עצמו בעיני הניכיו כחוטא (אפי' אם הם חטאים רגילים ומצויים אצל רוב בני אדם)?

נראה שכל שיופחתו החשיבות והעיסוק בעבירה זו³ ויודגש ניצול ומימוש טוב ומדויק יותר של כישוריו ויכולתו של החניך, ממילא תופחתנה הבעיות האחרות (כבר ציין⁴ העורך הנכבד את חשיבותם של העמל והיגיעה בתורה כתבלין ליצה"ר).

הרב בר-אילן מביא את דעת הגאון ר' צדוק הכהן זצ"ל שישנו מצב מסויים בו אדם אינו יכול לגבור על יצרו וייחשב לאנוס בשל כך. וראייתו מסוגיה דכתובות נא: "דאמר רבא כל שתחילתה באונס וסופה ברצון אפי' היא אומרת הניחו לו שאלמלא נזקק לה היא שוכרתו — מותרת, מ"ט יצר אלבשא" — נראה שאין לפרש, דסבר רבא דהייתי אומר מכיון שסופה ברצון לא תיחשב אשה זו לאנוסה. אלא ודאי מעשה ביאה היה כפוי על הנאנסת נגד רצונה מתחילה ועד סוף, אך כיון שהתוצאה היתה שהיא נהנית ממעשה הביאה, לכן נתיחס לאונס כאל מעשה מרצון. בדומה קצת למה שאנו מוצאים בדין הנהגה מן החלבים או העריות, אפי' במתעסק, אין דינו כמתעסק אלא כשוגג. בזה חידשה הגמ' שמכיון שעצם המעשה היה כפוי אע"פ שנהנתה ממנו דינה כאנוסה, והנאתה נגרמה כי יצר אלבשא.

ולראיה נראה מדברי הירושלמי סוטה פ"ד הל' ד': "בהדא איתתא אתת לגבי רבי יוחנן אמרה ליה נאנסתי, אמר לה ולא ערב לך בסוף? אמרה ליה ואם יטבול אדם אצבעו בדבש ויתננה לתוך פיו ביום הכיפורים שמא אינו רע לו ובסוף אינו ערב לו? וקיבלה".

כלומר: אדם זה שנכנס לגרונו דבר ביוה"כ, אע"פ שהוא מצטער ואינו רוצה בכך, דבר זה אינו משנה את טעמו של הדבש ממתוק למר. כך גם זו שנאנסה, אמנם נכפה עליה מעשה הביאה אבל אין בכך (במקרים בודדים) כדי לקלקל לגמרי את הנאתה. יש לנתק את ההנהגה מעצם המעשה, וגם במעשה כפוי תיתכן תוצאה של הנאה.

3. במאמר מוסגר: מסיבה זו נראה שבישיבות (המכונות "ליטאיות") כלל לא דיברו בענין הז"ל. בשיחה שקיימתי עם אחד מן המנהלים הרוחניים החשובים הוברר שאכן, באופן מסורתי, יש התעלמות מכוננת מן הנושא, מתוך ההנחה שעצם העיסוק בו מגרה את הדימיון ומסיה את הדעת מן העיקר שהוא התורה.

4. לעיל עמ' 185.

ועוד נראה לומר, שיש כאן בבחינת "אין לך בו אלא חידוש". ירדה הגמ' לסוף דעתה של הנאנסת וקבעה הגדרה, שהיא בודאי מחודשת, שאע"פ שנהנתה קיים כאן מצב מיוחד של יצר שאין אפשרות לגבור עליו, ויש כאן חוסר שליטה מוחלט. אין לגזור מכאן על מצב שאינו מוזכר במפורש, ואין לנו אלא מה שחידשה הגמ' בנאנסה.

ועוד נראה להקשות לדעת ר' צדוק הכהן, מדין מי שאיבד עצמו לדעת, עיין שו"ע יו"ד סי' שמה, שנאמרו בו דינים שונים. כאן צריך לשאול: וכי יש לך יצר שאינו ניתן לשליטה יותר מאשר באדם בריא בנפשו הנוטל את חייו בידיו? ובכ"ז, עקרונית מתייחסת אליו ההלכה ככל האדם ולא רואה בו אנוס.

מן האמור לעיל נלע"ד שיקשה להביא מדבריו ראייה לשאלה הנדונה.

בכבוד רב

אברהם פקטר

מכון סדנת אנוש ירושלים

(מקור: אסיא נג-נד (יד, א-ב), אלול תשנ"ד, עמ' 204-207)

"תנור-רבן: עני, עשיר ורשע באין לדין.

לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה?

אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי, אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?!...

עשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה?

אם אומר: עשיר הייתי וטרוד הייתי בנכסי, אומרים לו: כלום עשיר היית יותר

מרבי אלעזר?!...

רשע אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה?

אם אומר: נאה הייתי וטרוד ביצרי, אומרים לו: כלום נאה היית מיוסף? כלום

טרוד היית ביצרך יותר מיוסף?!...

נמצא הלל מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים, יוסף מחייב את הרשעים".

בבלי, יומא לה, ע"ב. וכן בעירוי'עקב שם.